

SZABÓ MIHÁLY GIZELLA

Nyelvhasználati valóság – a szlovákiai magyarság nyelvi-nyelvhasználati jogai és az előrelépés lehetőségei

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Barátaim!

A szervezők által megadott téma módszeres és alapos kifejtésére nem vállalkozhatok, valószínűleg felesleges is, hiszen az itt jelenlevők már csak saját tapasztalataik alapján is ismerik a szlovákiai magyar nyelvhasználati valóságot, vagy legalábbis annak bizonyos szegmenseit. A rendelkezésre álló idő miatt két, egymással szoros kapcsolatban álló kérdéssel foglalkozom. Az egyik a jelenlegi törvényi szabályozással kapcsolatos, egyszerűsítve szlováknak és magyarnak nevezett álláspontok bemutatása, a felszólalás második részében pedig néhány olyan területet említek, ahol a szlovákiai magyar civil társadalomnak jelentős szerepe lehetne a nyelvhasználati jogok tényleges érvényesítésében.

1. Ha elolvassuk azokat az értékeléseket, amelyeket a szlovák kormány, a szlovák hivatalos körök írtak – a kilencvenes években és jelenleg is – a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogairól, ilyen megfogalmazásokkal találkozhatunk bennük: Szlovákia magas szinten biztosítja a kisebbségi jogokat, „standard” feletti kisebbségi jogai vannak a szlovákiai kisebbségeknek. Ezzel az értékeléssel azonban a kisebbségek számos képviselője nem ért egyet, és nem tartja kielégítőnek a kisebbségi nyelvhasználati jogok garantálásának és megvalósításának jelenlegi szintjét. A szlovák politikai körök szívesen hangoztatják, hogy a magyaroktól eltérően a többi kisebbség elégedett jelenlegi helyzetével. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy például A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának végrehajtásáról készített első külügyminisztériumi jelentés első változatának megvitátásakor (2003 januárja) a kormány mellett működő kisebbségi tanács támogatta a Csáky Pál ember- és kisebbségjogi miniszterelnök-helyettes hivatala által kidolgozott szakvéleményt, amely szerint a Chartában vállalt kö-

telezettségek tényleges teljesítése érdekében módosítani kellene az államnyelvtörvényt, 10%-ra kellene csökkenteni a kisebbségi nyelv alkalmazhatóságához szükséges kisebbségi számarányt, azt regionális szinten kellene meghatározni, és bővíteni kell a kisebbségi nyelvek írásbeli használatának lehetőségét a hivatali kapcsolatokban.

2. Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy alapjában véve mindkét félnek igaza van. A szlovák többségnek azért, mert Szlovákia – számos régi és új európai uniós tagállammal ellentétben – ratifikálta az összes releváns nemzetközi dokumentumot, a kisebbségek nyelvhasználati jogai megjelennek az alkotmányban, a legtöbb nyilvános nyelvhasználati terület belső jogszabállyal is le van fedve, és a nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez szükséges „határ” is ahhoz hasonló, vagy alacsonyabb, mint pl. a legtöbb posztkommunista államban. Másrészt az is tény, hogy a nyelvhasználati lehetőségek bővülése 1989 után elsősorban nem a szlovák politikai elitnek köszönhető, hanem egyrészt az alapvető emberi és a polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülésének, másrészt pedig a nemzetközi szervezeteknek (elsősorban az Európa Tanácsnak), amelyek a tagságot éppen az említett nemzetközi dokumentumok elfogadásához kötötték. A magyarság már csak azért sem lehet elégedett a jelenlegi helyzettel, hiszen nem ritka egyes nyelvhasználati jogok szűkítő értelmezése, illetve a tényleges nyelvhasználati lehetőségeket korlátozó rendelkezések érvényesítése, másrészt pedig számos országban a hazai kisebbségekkel (konkrétan a magyarokkal) összevethető helyzetben levő kisebbségek nyelvhasználati jogai jóval szélesebbek és konkrétabbak, ez a helyzet pl. a dél-tiroli németekkel és a finnországi svédekkel.

3. Szlovák szakemberek részéről nem ritka az a megállapítás sem, hogy Szlovákia felvétele EU-ba azt jelentette, hogy a kisebbségi jogok területén Szlovákia legalábbis azokat a standardokat teljesíti, amelyek a többi EU-államban is érvényesülnek. Mivel az EU-nak köztudottan nincs egységes kisebbségi politikája, és az egyes tagállamok e területen meglehetősen eltérő politikát folytatnak, ez a tény nem sokat mond arról, hol helyezkedik el Szlovákia ebből a szempontból – legalábbis Európán belül.

A biztosított nyelvhasználati jogok eltérő értékelése az ún. „nemzetközi standardok” eltérő értékeléséből is adódik. A vonatkozó nemzetközi dokumentumokból látható, hogy vannak azonos vagy hasonló módon megfogalmazott pontjaik, ilyen például az, hogy a nyelvi jogokat egyéni jogként kezelik, és tiltják a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetést, a kisebbségek nyelvi jogait azonban különböző „mélységben” és részletezésben tárgyalják. Továbbá az egyes dokumentumok között különbség van a tekintetben is, elvárnak-e az államoktól aktív kisebbségvédelmet.

A nyelvhasználatnak a nemzetközi jog által védett aspektusait foglalta össze több tanulmányában is Fernand de Varennes. De Varennes rámutat

arra, nem egységes a jogi szakértők véleménye a tekintetben, hogy már létező jog-e, vagy csak egy alakulóban levő standard az, hogy az államnak (a kormányoknak) figyelembe kellene-e vennie a kisebbségi igényeket, vagy sem. A legtöbb esetben (pl. a kisebbségi nyelv használata a közigazgatásban, a közoktatásban, a bírósági és peres eljárásban, az állami tömegtájékoztatásban, a személy- és helynevek hivatalos használata stb.) a *méltányosság* és a *diszkriminációmentesség* elve alapján figyelemmel kellene lennie az adott kisebbség számára, tehát minél nagyobb létszámú, minél inkább koncentrálódik egy adott területen egy kisebbség, annál több szolgáltatást kellene a számára saját nyelvén nyújtani. Több nemzetközi dokumentum is tartalmaz ilyen megoldást, A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája pedig kifejezetten olyan dokumentum, ahol e „csúszó-skála” (ahogyan ezt a modellt de Varennes nevezi) egyes pontjai konkrétan meg is fogalmazódnak, s ezek közül kell és lehet a részes államoknak választaniuk.

És éppen itt látható az alapvető ellentét a szlovák és a magyar megközelítés között: a szlovák politikai elit valójában a lehető legalacsonyabb szinten kívánja tartani a kisebbségi nyelvhasználati jogok törvényi garanciáit, a magyarság pedig ezek kibővítését igényli. Egyúttal az is nyilvánvaló, hogy a diszkriminációt tiltó nemzetközi egyezményekre való hivatkozással a szlovák kormányzat a hazai kisebbségek vonatkozásában nem támogatja a de Varennes által is idézett differenciált megközelítést.

Azt lehet mondani, hogy jelenleg Szlovákiában a katalán szociolingvisták által leírt nyelvi konfliktushelyzet áll fenn, ezt az alábbiak jellemzik:

a) A szlovák kormányzat az államnyelvi státuszúvá emelt szlovák használati körének minél teljesebb, minden nyilvános kommunikatív helyzetre való kiterjesztésére törekszik. Ez azzal jár, hogy a kisebbségi nyelv csak másodlagosan juthat szerephez. A kormányzat részéről egyértelműen megfogalmazódik az a törekvés is, hogy a kisebbségi nyelvhasználati jogokat elsősorban a kultúra és az oktatás területén kívánja támogatni (lásd a Charta végrehajtásáról készített első jelentésben a szlovák nyelvpolitikát jellemző passzusokat).

b) Ezzel szemben a magyarság a magyar nyelv használati körének kiszélesítésére törekszik, s azt kívánja elérni, hogy a magyarok lakta területeken a szlovákkal ha nem is teljesen egyenrangú, de a jelenleginél magasabb státusza legyen. A szlovákság döntő többsége ezt egyértelműen a területi autonómiához, majd pedig a magyarok lakta területek elszakadásához vezető folyamat egyik összetevőjeként értelmezi.

A nyelvi konfliktus elméletével foglalkozó kutatók szerint a konfliktus feloldásának két kimenete lehet: az egyik az, hogy az alárendelt helyzetben levő nyelv beszélői felhagynak aspirációikkal, a nyelvük csak a közösségen belül, a családi közegben használt kommunikációs eszköz lesz, a nyilvános

érintkezésben azonban a domináns nyelv válik kizárólagossá. Ennek a folyamatnak egyértelmű a következménye: az alárendelt helyzetben levő nyelv, népesség fokozatosan asszimilálódik. A másik kimenet a két nyelv státuszának valamiféle kiegyenlítetttsége: annak lehetővé tétele, hogy az alárendelt helyzetben levő nyelv minden kommunikációs helyzetben (ideértve a nyilvános és a hivatalos színteret is) használható legyen. Jelenleg Szlovákiában a kisebbségi nyelvek (esetünkben a magyar) a nyilvános és a hivatalos kapcsolatokban korlátozottan használható, de a mostani kormány lépésein jól látszik, hogy ezen túl nemhogy nem kíván menni, hanem éppen az ellenkező, az asszimilációs irányú fejlődést támogatja.

4. Mit lehet tenni a jelenlegi helyzetben? Nyilvánvaló, hogy hosszú távon a megfelelő jogszabályok elfogadása a cél, ideértve nemcsak a törvényeket, hanem a hozzájuk kapcsolódó végrehajtási rendeleteket is, ugyanis jelenleg ezek hiánya nagymértékben nehezíti a törvényekben rögzített jogok érvényesítését. Látjuk, hogy pl. az MKP is elsősorban ezt szorgalmazza. A jelen helyzetben szerintem azonban nem nagyon valószínű, hogy számunkra kedvező törvények szülessenek. Ennek oka nemcsak a jelenlegi kormánynak, valamint lényegében a szlovák politikai elitnek a kisebbségi nyelvhasználati jogokkal és általában a kisebbségek jogállásával kapcsolatos álláspontja, hanem az is, hogy nincs olyan külső kényszer sem, amely egy ilyen lépést kikényszerítene. Európában általánosnak mondható az a vélemény, hogy az Európa Tanács két dokumentuma, a Kisebbségvédelmi keretegyezmény és a Charta minősíthető a kisebbségi jogok szempontjából az európai „standard”-nak. A Keretegyezmény és a Charta végrehajtását ellenőrző nemzetközi szakértői bizottság szerint a szlovákiai jogi szabályozás több szempontból sem áll összhangban sem a Keretegyezmény, sem pedig a Charta vonatkozó rendelkezéseivel. A szlovák kormányzat viszont a szakértői ajánlásokat nagyrészt visszautasította, s bár például a Charta miniszteri bizottságának ajánlásai további lépéseket sürgettek, a szlovák kormány ezeket nem tette meg. Tudjuk ugyanis, hogy az ajánlások nem teljesítése semmiféle szankcióval sem jár. Az Európai Uniónak pedig nincs egységes kisebbségpolitikája.

A mostani politikai erőviszonyok alapján tehát a törvényi szintű szabályozás nem tűnik valószínűnek, ezért olyan gyakorlati lépések megtételére is szükség volna, amelyek révén közelebb hozható volna a célok megvalósítása. Milyen lehetőségei lennének e területen a kisebbségeknek, elsősorban a magyarságnak, a szlovákiai magyar civil társadalomnak? Nézzünk ezek közül néhányat!

a) A nyelvhasználati jogok peres úton történő tisztázása. Ez meglehetősen problematikus: a kisebbségi nyelvi jogok egyéni jogok, azaz csak magánszemélyeknek van lehetőségük pert indítaniuk, továbbá valamilyen más alappal kapcsolatban lehet perelni, és a bizonyítás is nehéz. Jogi és

egyéb (pl. anyagi) segítséget is kellene nyújtani az ilyenre vállalkozó személyeknek, és próbapereket kellene indítani.

b) Rendkívül fontos volna, ha a kisebbségi nyelvek gyakorlati érvényesülésére, illetve a hatályos jogszabályok nyújtotta lehetőségeknek a maximális kihasználására törekednénk. A közbeszéd szintjén ez sokszor megjelenik, valós előrelépés azonban alig van. Csak egy példa: az államnyelvtörvény értelmében tájékoztató jellegű kisebbségi nyelvű felirat bárhol elhelyezhető, feltéve, ha először szlovákul szerepel. Vagyis magyar nyelvű üzletfelirat Pozsonyban is lehetne. Azt látjuk azonban, hogy még a magyar többségű városokban is a közfeliratok dominánsan csak szlovák nyelvűek. A szlovákiai magyarság a köztérek tárgyi és szimbolikus kijelölésére helyezi a hangsúlyt, pl. kopjafaállítások, szobrok, emléktáblák, ahelyett, hogy a gyakorlati kommunikatív értékkel bíró szövegeket szorgalmazná.

A nemzetközi dokumentumokban sokszor találkozunk olyan kitételrel: ha a kisebbség igényli, akkor bizonyos nyelvhasználati jogok gyakorlását lehetőség szerint támogatni kell. Ezért nagyon szükséges, hogy ezt az igényünket minél többször és több helyen kinyilvánítsuk. Megfelelő keretet nyújthatna erre például a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény vagy a kisebbségi nyelvhasználati törvény. Tapasztalataink szerint nemhogy a magánemberek, de még a tisztviselők sem tudják, hogyan kell ezeket kezelni. Vagyis szükség volna minél több segítségre, jól kidolgozott „kézikönyvre”, amelyben használható tanácsokkal látjuk el közösségünk tagjait, hogyan érvényesíthetik jogaikat.

c) Mivel a jelenlegi helyzetben (elsősorban az államnyelvtörvény miatt) lényegében alig lehetséges önálló magyar nyilvános (hivatalos) szöveg létrehozása, a magyar szövegek jó része a szlovák szöveg fordítása. Azt látjuk azonban, hogy sok esetben maga a tény, a magyar szöveg közlése a fontos, a fordítás színvonala másodlagos. Nagyon fontos volna, ha minden, a nagyközönség elé kerülő magyar szöveg megfelelő színvonalú lenne. A rossz, érthetetlen fordítás funkciótlan, az olvasó végül is a szlovák eredetit fogja választani. Ezért a közérdekű, több helyütt is használható szövegek egységes terminológiájú, a magyar szövegalkotási szabályoknak és normáknak megfelelő fordítása lehet a megoldás. A Gramma Nyelvi Iroda tett egy ilyen lépést az önkormányzatok számára készített anyagokkal, a fordításokat azonban olyan méretekben kellene végezni, amely meghaladja a mi pénzügyi lehetőségeinket és főleg kapacitásunkat. Bár az előadásban nem tértem ki az oktatás kérdéseire, a fordítások minőségének szükséges javítása kapcsán meg kell említenem: kiemelten kellene kezelni a fordított tankönyvek színvonalát, még jobb volna azonban, ha a szlovákiai magyarság sajátos helyzetére reflektáló speciális tankönyvek születnének, pl. gondolok olyanra, amely például kontrasztív módon mutatná be a magyar és a szlovákiai számviteli szabályokat.

d) Mivel releváns politikai képvisellel csak a magyarság rendelkezik, a közvélemény szemében úgy tűnhet, hogy a többi kisebbség meg van elégedve jogaival, csak a magyarság lép fel túlzó követelésekkel. Jobban „látatni” kellene a többi kisebbséget is, akiket lényegében negatívan érint, hogy a többség a kisebbségi jogokat a magyarokhoz fűződő viszony prizmáján keresztül ítéli meg. Egyúttal erőteljes felvilágosító tevékenységet kellene folytatni a szlovákság körében, ugyanis még a politikusok sem ismerik a pozitív nemzetközi példákat, illetve tudatosan vagy nem tudatosan dezinformációkat terjesztenek.

Ha áttekintjük a rendszerváltozás óta elmúlt másfél évtized történéseit, megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi nyelvhasználat jogi garanciái tekintetében több szempontból is előrelépés történt, s nem utolsósorban ennek következtében bővültek a magyar nyelv nyilvános és hivatalos használatának a lehetőségei is. Nemzetközi összehasonlításunk azt mutatja, hogy Szlovákia a nyelvi jogok garantálása terén talán az európai középmezőnyben foglal helyet, nagyobb problémák vannak viszont e jogok gyakorlati érvényre juttatásával. Más államok példája is azt mutatja, hogy az állam – elsősorban gazdasági okokra hivatkozva – nem különösképpen kezdeményező a kisebbségi nyelvhasználati jogok gyakorlati érvényesítése terén, ezért nagyon sok múlik az adott kisebbségen, szervezettségén, érdekérvényesítő képességén, hogy mennyire tudja igényeit kifejezni, hatékonyan megjeleníteni és mennyire képes ezekkel a jogokkal élni.